Uniwersytet Gdański | Związek Uczelni Fahrenheita

Gdańsk, 30 sierpnia 2023r.

Dr hab. Olga Kubińska, prof. UG
Zakład Translatoryki Anglistycznej
Instytut Anglistyki i Amerykanistyki
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Gdański

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Elizy Gładkowskiej

„Identity in-between. Liminality and related narrative techniques in selected novels by Anita Brookner"

Rozprawa Pani magister Elizy Gładkowskiej poświęcona jest powieściom brytyjskiej pisarki Anity Brookner (1928-2016); już sam wybór Autorki, powieściopisarki żydowsko-polskiego pochodzenia, wydaje się istotny, do tego jednak wrócę pod koniec recenzji. Mgr Gładkowska na warsztat wzięła pięć powieści, to jest *A Start in Life* (1981), *Providence* (1982; pol. wyd. 1995 *Opatrzność*, w tłum. Anny Bartkowicz), *Look at Me* (1983), *Hotel du Lac* (1984, pol. wyd. 1989, *Hotel du Lac*, w tłum. Marii Zborowskiej) oraz *Family and Friends* (1985, pol. wyd. 1994 w tłum. Magdaleny Konikowskiej). Na uwagę zwraca już sam dobór tekstów, wydawanych co roku w odstępie czterech lat (1981-85), który Autorka uzasadnia na początku dysertacji.

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

Cała praca ma zresztą dość przejrzystą konstrukcję – strukturze dysertacji poświęcę nieco miejsca, gdyż i ona (struktura) i klarowny język – choć sam podział na rozdziały może budzić pewne wątpliwości. Praca mieści się na 235 stronach (plus 6 stron streszczeń), składa się ze wstępu, 3 rozdziałów i zawiera niemal 250 pozycji bibliograficznych, w tym 25 powieści Brookner. Wstęp, pominięty w podsumowaniu dokonanym przez samą Autorkę dysertacji, zawiera krótki biogram Anity Brookner, lapidarną prezentację tematyki pięciu wspomnianych powieści oraz paralele między jej biografią i pewnymi aspektami powieści. Autorka, podążając tropem wcześniejszych badaczy, przywołuje tu kwestie m.in. żydowskości, powołując się na ustalenia Pety Mayer, Margaret Stetz, Eileen Williams-Wanqueta zwłaszcza Laurence'a Petita (s. 7) Przegląd ten wydaje się nieco zbyt skrótowy; praca zyskałaby, gdyby zagadnienia związane z intertekstualnym aspektem twórczości Brookner, paralelami między biografią i literaturą oraz technikami narracyjnym zostały tu obszerniej przedstawione, zajmując nie tyle nie tyle kilka stron wstępu, co raczej cały podrozdział, o ile nie rozdział monografii. Nie jest to jednak zarzut, lecz raczej żal, że ten ciekawy przegląd był tak skrótowy, aż chciałoby się tu otrzymać pogłębione, całościowe przedstawienie stanu badań w jednym miejscu. Taka jednak była decyzja Autorki, która rozbiła materiał; w efekcie w rozdziałach analitycznych (r. drugim i trzecim), jak i we wnioskach końcowych, Conclusions, można znaleźć odwołania do tych paraleli, co w znacznym stopniu pozwala zaspokoić poczucie niedostatku wywołane lekturą Wstępu. Cenne są zwłaszcza uwagi zawarte w tej ostatniej części, podsumowującej „liminal trait of the protagonists […] linked with their mixed, Anglo-Jewish ethnicity." (s. 214)

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

Uniwersytet Gdański | Związek Uczelni Fahrenheita

Rozdział pierwszy przedstawia rys historyczny badań antropologicznych. Jak pisze w Streszczeniu Autorka, zawiera on „kontekst historyczny idei Arnolda van Gennepa i Vicotra Turnera, dwóch najważniejszych postaci w badaniu liminalności." (s. 240). Pomijam pewną niezgrabność stylistyczną cytowanego stwierdzenia, choć warto byłoby przy dalszych pracach nad monografią poprawić ten lapsus. Mgr Gładkowska pisze dalej, że „przedstawiono [w rozdziale pierwszym] niektóre strukturalistyczne metodologie analizy literackiej technik narracyjnych, odnoszących się do czasu i przestrzeni oraz omówiono postmodernistyczne, dyskursywne koncepcje tożsamości. W kolejnych rozdziałach klasyczne narzędzia strukturalistyczne zostały zastosowane do wskazania w analizowanych tekstach cech, motywów i kategorii (na przykład wyłaniający się podział przestrzeni w powieściach) poprzez określenie ich pól semantycznych. Wykorzystano także postmodernistyczne teorie związane z dyskursem i tożsamością do interpretacji funkcji i znaczenia tych kategorii, w celu ujawnienia mechanizmów samoidentyfikacji bohaterów." (s. 240) Cytowany tekst ten jest dosłownym przekładem angielskiej wersji streszczenia, toteż pozwolę je sobie pominąć w recenzji (s.236-237)

Proszę wybaczyć przytaczanie *expressis verbis* tego wyjątku, dowodzi on bowiem nade wszystko, iż mgr Gładkowska nie oddaje sobie sprawiedliwości, gdyż rozdział pierwszy jest radykalnie bogatszy niż sugeruje Autorka. Rozdział pierwszy przedstawia więcej niż tylko myśl Arnolda van Gennepa i jej źródła, narodziny antropologii i kontekst społeczno-polityczny (paradygmat kolonialny), jak również propozycje Adolfa Bastiana w zderzeniu z Darwinem, czy najważniejsze odkrycia

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

antropologów pierwszej połowy 20. wieku. O ile student antropologii mógłby uznać ten przegląd za zbyteczny, o tyle dla literaturoznawcy jako implikowanego czytelnika powieści Anity Brookner przegląd ten się tłumaczy, podobnie jak kolejne podrozdziały tego rozdziału, czyli charakterystyka liminalności wg Gennepa oraz najważniejsze ustalenia Victora Turnera, liminalność a przestrzeń literacka, różne strategie narracyjne w kontekście liminalności, oraz dość szeroko omówione pojęcie tożsamości. Wymieniam pokrótce najważniejsze aspekty tego istotnego z punktu widzenia rozprawy rozdziału, do którego odniesienia zabrakło zarówno we wnioskach końcowych (Conclusions) jak i w streszczeniu. Warto byłoby brak ten uzupełnić, o czym wspomnę jeszcze na końcu recenzji.

Teraz z recenzenckiego obowiązku dodam tylko, że rozdział pierwszy zawiera nieco szkolne stwierdzenie: „In their book *A History of Anthropology*, Thomas Hylland Eriksen and Finn Sivert Nielsen […]" (s. 18) – zgrabniej byłoby zastosować zapis pozbawiony frazy otwierającej zdanie, albo wręcz podać wyłącznie nazwiska autorów, tytuł przenosząc do przypisu. Podobnie w streszczeniu pojawia się błędne stwierdzenie: „W kolejnych rozdziałach", gdyż chodzi raczej o kolejne podrozdziały. To jednak drobiazgi. Nieco poważniejsze są pytania o „nieobecnych" w tej części dysertacji. Budzi wprawdzie satysfakcję obecność polskich literaturoznawców (choćby Sławińskiego), nieco niepokoi jednak brak pewnych odwołań do prac poświęconych liminalności w literaturze, jak i innym zjawiskom.

Widać zresztą ten brak również w bibliografii, która, choć obszerna, nie wymienia kilku pozycji, potencjalnie wzmacniających analizę. Wydaje się, że warto byłoby uzupełnić monografię o

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

monografie z 21. wieku, jak choćby *Beyond the Threshold: Explorations of Liminality in Literature* (red. Hein Viljoen, C. N. Van der Merwe, Peter Lang 2007), zwłaszcza zaś rozdział „A Poetics of Liminality and Hybridity" Heina Viljoena i Chrisa N. van der Merve, czy pozycja nieco nowsza, bo z 2018 roku, *Liminality, Hybridity, and American Women's Literature. Thresholds in Women's Writing*, pod red. Kristin J. Jacobson, Kristin Allukian, Rockie-Ann Legleitner i Leslie Allison (Springer 2018), a także o wydaną w 2016 roku pracę zbiorową *Landscapes of Liminality. Between Space and Place*, pod red. Dary Downey, Iana Kinane'a i Elizabeth Parker. Owszem, zagadnienie przestrzeni pojawia się oczywiście w dysertacji, przywołana jest klasyczna pozycja Yi-Fu Tuana *Space and Place: The Perspective of Experience*, lecz jest to pozycja dość wiekowa, pierwsze wydanie miało miejsce w 1971 roku (dysertacja powołuje się na wznowienie z 2001 roku), toteż praca zyskałaby, wykorzystując również wspomnianą przed chwilą pracę zbiorową sprzed siedmiu zaledwie lat. Z kolei *Liminality, Hybridity, and American Women's Literature* poświęcona jest wprawdzie amerykańskiej literaturze, ale ponieważ ujmuje to zagadnienie genderowo, praca zorientowana na odczytywanie dylematów bohaterek prozy Anity Brookner zyskałaby może, wykorzystując ustalenia badaczy w odniesieniu do (amerykańskich) autorek.

Rozdziały drugi i trzeci (s. 80-213) stanowią najbardziej obszerną część dysertacji – drugi zajmuje się „etniczną liminalnością" i rozpoznaje pola semantyczne wygnania, śledzi obce pochodzenie postaci z powieści Brookner, niestabilności/rozbieżności etnicznej, tradycji oraz związanych z nimi napięć we wszystkich pięciu omawianych powieściach. Autorka przywołuje ustalenia Frederika

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

Bartha odnośnie pojęcia etniczności (z 1967 roku) (s. 82-84). W tym kontekście ciekawie brzmią refleksje na temat pojęcia „dyskretności", wyraźnego rozgraniczenia („discreet") grup etnicznych w prozie Brookner wobec wykorzenienia i przemieszczenia rodzin zmuszanych do emigracji, przesiedlenia i prób odzyskania pozycji społecznej w nowym środowisku (s. 84). Mgr Gładkowska przywołuje Holokaust jako główną przyczynę wykorzenienia, choć dostrzega brak wyraźnych, eksplicytnych wskazówek w prozie Brookner do Shoah. Zamiast tego Brookner skupia się raczej na sposobach przedstawiania pamięci i niewyrażalnego (s. 87).

Istotne w analizie obcości i wyobcowania jest przenikanie się swojskości i obcości, przedstawiane poprzez rodzinne domy, siedliska, będące niejednokrotnie metaforą obcości i zaprzeczenia tego, co z domem się stereotypowo wiąże. Stąd reprezentacje przestrzeni, przestrzeni literackich jako metafor obcości. Wyobcowanie, obca przestrzeń, dom rodzinny jako obce miejsce dotyczą zresztą nie tylko potomków emigrantów z Europy kontynentalnej, lecz również, jak w przypadku *Look at Me*, przybyszy z Surrey (s.97).

Wydaje się, że te negocjacje – poszukiwanie głosu, języka w obliczu (w cieniu?) (o)dziedziczonych traum przez kobiece bohaterki powieści Brookner – stanowią główną oś jej prozy a zarazem analitycznych rozpoznań w omawianej dysertacji. Wygnanie, wykorzenienie, etniczna izolacja, choroby, czasem szaleństwo, wykluczenie i doznanie własnej podrzędnej pozycji społecznej, domagają się rozpoznania, nazwania, reprezentacji.

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

Uniwersytet Gdański | Związek Uczelni Fahrenheita

Rozdział trzeci, „Personal liminality", odchodzi od odmienności etnicznych i skupia się na niestabilnej tożsamości jednostek – kobiecych postaci w omawianych powieściach. Mgr Gładkowska podejmuje tutaj zadanie, jak pisze: „odkrycia procesów skrywających się za/leżących za tworzeniem indywidualnej tożsamości protagonistek" (s. 149, tłum. moje [OK]). W tej części Autorka prowadzi rozważania nad „dziewczęcymi kobietami, dojrzałymi dziewczętami i zakłóconym/zaburzonym czasem" (s. 150) Procesy zakłóconego dorastania, infantylności i niedojrzałości, czy choćby braku stabilności emocjonalnej bohaterek (np. Ruth w *A Start in Life*, s. 152). Wydaje się, że Brookner w powieściach bada techniki konstrukcji Bildungsroman a rebours, gdy pisze o dorastaniu. Autorka przytacza długi cytat z powieści, którego kwintesencją jest stwierdzenie „She was in no hurry to enter the adult world." (SL, s. 22, dysertacja s. 152-153). Brak stabilności, zachwiane relacje z opiekunami, relacje z otaczającą przestrzenią (domem rodzinnym) wydają się wyznacznikiem ich niestabilnej tożsamości. Tu uwaga recenzencka – analizy funkcji przestrzeni domowej jako miejsca obcego pojawiają się zarówno w rozdziale drugim, jak i trzecim. Wydaje się, że argumentacja zyskałaby, gdyby nieco uporządkować „materiał dowodowy."

Dodatkowym aspektem poddanym analizie jest poza przestrzenią również czas, co oczywiste w kontekście zaburzonego dorastania; warto tu odnotować również niedopasowanie bohaterek (np. Louise z *Providence*) „do współczesnych czasów" (s. 160), problemy ze starzeniem się (Betty z *Family and Friends,* s. 165), problemy z ubiorem, wyglądem, reprezentacją obcości i inności.

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

Autorka podkreśla przy tym funkcję „oczekiwania jako liminalnego aspektu" (s. 172 i dalej), z którym wiążą się różne sposoby radzenia sobie lub nieradzenia z oddalającym się spełnieniem, braku akceptacji wobec wieku (choćby rodziców Ruth dla jej wieku, s. 172). Pustka, *horror vacui*, płytkość życia i nieumiejętność sprostania wyzwaniom niesionym przez życie jako źródło rozczarowań poszczególnych bohaterek i ich najbliższych również wyznacza pole badawcze przedstawionej tu analizy. Stąd refleksyjność, bierność, melancholia, a zarazem zakłócenia wywoływane przez takie zdawałoby się niewinne zjawiska, jak tykanie zegara, ujawniające nerwowość, czy kompulsywność reakcji. (s. 176-177) Wydaje się, że ten rozdział– choć kompetentnie i sprawnie napisany – zyskałby dodatkowo, gdyby zawierał więcej odniesień do prac teoretycznych, wiążących liminalność z czasem.

W Conclusions, jak już wspomniano, przywołane zostało jako oś pracy zagadnienie „[…] mixed, Anglo-Jewish ethnicity" (s.214), o czym pisze Autorka w rozdziałach analitycznych. Tu ponownie nieuchronne jest pewne poczucie niedosytu, ze względu na obszerną literaturę przedmiotu. Wykluczenie społeczne, wykorzenienie, obcość, brak własnej przestrzeni, emigracja (przymusowa) z Europy kontynentalnej, Holocaust, pamięć, doświadczenia graniczne, żydowskość oraz genderowe ujęcie wspomnianych zjawisk znajduje odzwierciedlenie w rosnącej literaturze przedmiotu, której pogłębiony przegląd radykalnie wydłużyłby monografię. Wymienię zatem jedynie kilka pozycji, które mogłyby znaleźć się w części pierwszej, albo analitycznej, czy wręcz – skrótowo – we wnioskach końcowych, by pokazać twórczość Anity Brookner i w takim kontekście. David Brauner,

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

w *Post-war Jewish Fiction. Ambivalence, Self-Explanation and Transatlantic Connections* (Palgrave 2001) wspomina Brookner jedynie dwukrotnie (s. 18, s. 132), jednak cenne są jego komentarze odnośnie charakterystycznych cech kultury brytyjsko-żydowskiej („British-Jewish culture"), porównującej się z innymi literaturami „etnicznymi" w Wielkiej Brytanii, jak również z innymi literaturami „żydowskimi", choćby twórczością żydów amerykańskich. Istotne też dla pracy mogłoby być odwołanie się do cytowanego przezeń Cheyette'a w kontekście własnych rozważań Braunera: „Anita Brookner, in whose studious avoidance of questions of Jewish identity he detects 'a self-consciousness [...] which raises crucial questions about the nature of the silence imposed on ethnic voices' (xi)" (s. 18) Inne pozycje to klasyczne opracowanie *Women and the Holocaust*, pod red. Dalii Ofer i Lenore J. Weitzman (Yale UP, 1998), czy nieco mniej znane *Gender and Destiny. Women Writers and the Holocaust*, Marlene E. Heinemann (Greenwood Press, 1988) czy *Women and the Holocaust. Narrative and representation* pod. red. Esther Fuchs (University Press of America, 1999). Najnowszy, skrótowy z konieczności, przegląd twórczości angielsko-żydowskich pisarek plus skrótową bibliografię znaleźć można choćby pod hasłem „Anglo-Jewish Writers in the Twentieth and Twenty First Centuries" w Encyklopedii The Shalvi/Hyman Encyclopedia of Jewish Women (https://jwa.org/encyclopedia/article/anglo-jewish-writers-twentieth-century).

Uwagi i uzupełnienia zawarte w recenzji nie oznaczają bynajmniej, iż recenzentka nie docenia przedstawionej dysertacji. Przeciwnie, z perspektywy polskiej anglistyki wartością dodaną pracy jest fakt, iż mgr Gładkowska wzięła na warsztat pisarkę niedostatecznie reprezentowaną w polskiej

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl

kulturze – przecież spośród omawianych pięciu powieści na polski przełożono jedynie trzy, a i inne powieści pisarki doczekały się nielicznych przekładów. Literaturoznawcy polscy również nie poświęcali nadmiernej uwagi pisarce, której rodziny wszak wywodziły się z Polski, co samo w sobie dziwi, gdyż wydaje się, że Autorka, zdobywczyni Bookera, zasługuje na więcej uwagi – translatorskiej i badawczej – ze względu na twórczość, nie tylko pochodzenie.

Dobrze zatem, że polska literaturoznawczyni zajęła się badaniem jej twórczości, choć z tego względu – dość przewrotnie – napiszę, że szkoda, iż dysertacja nie została napisana w języku polskim. Przewrotność oczywiście wiąże się ze zwyczajowymi życzeniami recenzentów, by pisać po angielsku i tak wywierać wpływ na naukę światową.

Wydaje się, że praca, po uzupełnieniach i pewnej redakcji, zasługuje na wydanie drukiem. Jeśli się nie mylę, to dopiero drugi w tej dekadzie doktorat literaturoznawczy w Polsce, posiłkujący się tą metodologią, a ponadto, jak wspominałam, stosunkowo mało prac badawczych w Polsce poświęcono Anicie Brookner. Uwagi krytyczne zawarte w recenzji miały na celu wsparcie procesu redakcji monografii przed publikacją.

Konkludując, stwierdzam, iż praca spełnia wymogi ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o tytule naukowym i stopniach naukowych oraz o stopniach naukowych i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r., Nr 65, poz. 595 i z 2005 r., Nr 164, poz. 1365) i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Olga Kubińska

dr hab. Olga Kubińska,
prof. UG
Instytut Anglistyki
i Amerykanistyki

ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
www.fil.ug.edu.pl